

Rękopisy znalezione w poszewce jako źródło do badań historii ziemiaństwa i systemu ubezpieczeń społecznych w Polsce

Wstęp

Obchodzona z rozmachem 100 rocznica odzyskania niepodległości przez Polskę stała się okazją do zainteresowania szerszego grona mieszkańców naszego kraju historią II Rzeczypospolitej. W 2019 r. obchodziliśmy też 85 rocznicę powstania Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Jedną z cech charakterystycznych okresu dwudziestolecia międzywojennego jest mnogość i różnorodność źródeł do jego badania. Wśród nich bardzo cenne są wspomnienia i pamiętniki; zestawione z innymi źródłami pozwalają m.in. uchwycić rzeczywistość historyczną z perspektywy tzw. zwykłego człowieka. Miałem swój udział w opublikowaniu fragmentów jednego z takich pamiętników i w niniejszym artykule chciałbym opisać to specyficzne źródło historyczne oraz okoliczności, w jakich doszło do jego upublicznienia. Celem tego artykułu jest także przybliżenie czytelnikowi niektórych wyzwań, przed którymi stał system ubezpieczeń społecznych w okresie międzywojennym.

Po odzyskaniu niepodległości państwo polskie stanęło przed zadaniem stworzenia jednorodnego systemu ubezpieczeń społecznych. Na terenie odrodzonego kraju obowiązywały ustawodawstwa państw zaborczych. Konieczne było ich ujednoczenie, a także dostosowanie do nowych realiów społeczno-politycznych. Rozwinięte ustawodawstwo ubezpieczeniowe obowiązywało na terenach byłego zaboru pruskiego i austriackiego. Najgorzej wyglądała sytuacja na ziemiach dawnego zaboru rosyjskiego, gdzie system ubezpieczeń społecznych funkcjonował w szczątkowej formie.

Ujednoczanie systemu ubezpieczeń w II Rzeczypospolitej trwało kilkanaście lat. Wbrew pierwotnym założeniom usuwanie różnic w przepisach pozaborczych następowało stopniowo, w drodze częściowych regulacji. System ten był niezwykle skomplikowany i rozdrobniony. Przed powołaniem Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) w 1934 r. zadania z zakresu zabezpieczenia społecznego były realizowane przez kasy chorych, ubezpieczalnie społeczne, Zakład Ubezpieczeń na Wypadek Choroby, Zakład Ubezpieczeń od Wypadków, Zakład Ubezpieczenia Emerytalnego Robotników oraz Zakład Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych¹.

¹ Więcej na temat organizacji ubezpieczeń społecznych w II RP zob. m.in. J. Wrątny, *Organizacja ubezpieczeń społecznych* [w:] *Rozwój ubezpieczeń społecznych w Polsce*, Warszawa 1991; *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1999, s. 470–471; *70 lat Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, red. O. Rzegotka, Ł. Sroka, Warszawa 2004; W. Organiściak, *Prawo ubezpieczeń społecznych II Rzeczypospolitej (szkic dla celów dydaktycznych)*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego” 2010, t. 3; www.zus.pl/o-zus/o-nas/historia-zus (3.08.2020).

Ziemiaństwo jako jedna z najbardziej wpływowych warstw społecznych

System ubezpieczeń musiał być dostosowany do specyfiki różnorodnych warstw społecznych funkcjonujących w odradzającym się państwie. Wśród najbardziej zasobnych i wpływowych warstw znajdowało się ziemiaństwo. Termin „ziemiaństwo” wszedł do powszechnego użycia w XIX w., w miejsce określenia „szlachta”. Ma wiele definicji różniących się w zależności od czasów, w których powstawały, jak i grup społecznych, które obejmowały². Irena Rychlikowa widzi początek tworzenia się tej grupy u schyłku I Rzeczypospolitej, kiedy ustawodawstwo Sejmu Wielkiego wyodrębniło ze stanu szlacheckiego jego elitę w postaci szlachty-ziemian i jednocześnie pozwoliło mieszczanom na nabywanie dóbr ziemskich³. Andrzej Kwilecki, badacz ziemiaństwa, zwłaszcza wielkopolskiego, przyjmuje dwa punkty wyjścia dla procesu kształtowania się tej grupy społecznej: rok 1795, to jest III rozbiór Polski, oraz rok 1807, kiedy wprowadzono Kodeks Napoleona. Wydarzenia te położyły kres istnieniu dawnego, rządzącego państwem stanu szlacheckiego. Bardzo istotny wpływ na formowanie się ziemiaństwa miało oczywiście zniesienie pańszczyzny, ale dokonało się ono w każdym zaborze w innym czasie i w odmienny sposób. Zwiększyło to niejednorodność struktur społecznych oraz dało początek klasom i warstwom nowego społeczeństwa⁴.

Po rozbiorach pojęciem „ziemiaństwa” posługiwano się w dwóch znaczeniach: węższym i szerszym. W węższym obejmowało średnich i dużych właścicieli ziemskich, żyjących z renty gruntowej pobieranej w formie czynszu dzierżawnego, w cenie sprzedawanych produktów rolnych lub środków za upłynioną ziemię w procesie parcelacji. W szerszym znaczeniu ziemiaństwem określano postfeudalną, szeroką warstwę społeczno-kulturową, którą tworzyli ludzie posiadający pewne cechy szczególne, takie jak: pochodzenie szlacheckie, specyficzną mentalność, charakterystyczny sposób życia, świadomość społeczną i narodową. Pojmowane jako grupa społeczno-kulturowa ziemiaństwo w II Rzeczypospolitej liczyło ok. 16–17 tys. rodzin. Stanowiło więc stosunkowo niewielki odsetek społeczeństwa, znacznie zróżnicowany między sobą pod względem majątkowym.

Badacz dziejów ziemiaństwa Włodzimierz Mich proponuje trzy kategorie wyróżniające ziemian z ogółu społeczeństwa: społeczno-kulturową, ekonomiczną i funkcjonalną. Ujęcie kładące nacisk na pierwszą z nich reprezentują Janusz Żarnowski, Szymon Rudnicki i Wojciech Roszkowski. Zwracają oni uwagę na takie cechy szczególne tej grupy, jak: pochodzenie szlacheckie i narodowe, określona mentalność, świadomość społeczna, polityczna, narodowa oraz charakterystyczny styl życia i obyczajowość. W drugim ujęciu dominujące znaczenie ma kryterium majątkowe, to jest posiadanie tzw. większej własności rolnej.

2 J. Leskiewiczowa, *Zamiast wstępu* [w:] *Ziemiaństwo polskie 1795–1945. Zbiór prac o dziejach warstwy i ludzi*, red. eadem, Warszawa 1985, s. 12 i nast.; eadem, *Głos w dyskusji* [w:] *Dwór polski w XIX wieku. Zjawisko historyczne i kulturowe*, red. J. Baranowski, Warszawa 1992, s. 331–332.

3 I. Rychlikowa, *Ziemiaństwo polskie 1789–1864. Zróżnicowanie społeczne*, Warszawa 1983, s. 3.

4 A. Kwilecki, *Ziemiaństwo wielkopolskie*, Warszawa 1998, s. 11–15.

Według kryteriów określonych w badaniach zapoczątkowanych przez I. Rychlikową dolną granicę większej własności stanowi obszar od 50 hektarów dla ziem Królestwa Polskiego przez 100 hektarów w zaborze pruskim do 180 hektarów na Pomorzu. W ujęciu funkcjonalnym decydujące znaczenie ma utrzymywanie się z pracy na roli – z wyłączeniem pracy fizycznej⁵. Mimo zastosowania różnorodnych kryteriów wyodrębniających ziemian spośród innych warstw społeczeństwa udało się ustalić liczebność tej grupy jedynie w przybliżeniu. Według W. Roszkowskiego szacunkowa liczba majątków ziemskich w okresie istnienia II RP wynosiła: w 1921 r. – 19 545; w 1931 r. – 18 205; w 1939 r. – 17 768. Ten sam badacz ogólną liczbę ziemian czynnych i biernych zawodowo ustalił odpowiednio: w 1921 r. – 87 543 osoby; w 1931 r. – 81 922 i w 1939 r. – 79 375. W stosunku do całej ludności Polski liczba większych właścicieli wynosiła 0,32 proc. w 1921 r., 0,25 proc. w 1931 r. i 0,23 proc. w 1939 r.⁶ Szacunki innych badaczy znacznie się różnią. Ludwik Hass na podstawie spisów powszechnych ustalił liczbę ziemian w 1921 r. na 67 000, a w 1931 r. – 61 740⁷. Podobną liczbę – około 60 000 – podaje J. Żarnowski⁸.

W trakcie prowadzonych w latach 30. XX w. badań hierarchii społecznej II RP Rajmund Buławski wyodrębnił 15 grup społecznych. Ankietowani wskazali, że największy prestiż w ówczesnym społeczeństwie posiadali wielcy właściciele ziemscy. Ziemianie znacznie wyprzedzali przedsiębiorców przemysłowych i handlowych, którzy znaleźli się na drugim miejscu, urzędników publicznych na stanowiskach kierowniczych (miejsce trzecie) oraz przedstawicieli wolnych zawodów (miejsce czwarte)⁹. Tym samym ziemiaństwo stanowiło nie tylko na wsi, lecz w całej Polsce elitę społeczną. Przedstawiciele tej warstwy spotkać można było na najwyższych stanowiskach administracji państwowej, dyplomacji, wśród kadry oficerskiej oraz w kulturze i nauce. Pełnili funkcje wynikające ze statusu, stanu posiadania i uzyskanego wykształcenia.

Struktura i rozmieszczenie majątków ziemskich na terenie województwa kieleckiego w czasach II RP

W 1921 r. na terenie województwa kieleckiego znajdowało się 846 majątków ziemskich o powierzchni powyżej 50 ha. Majątki większej własności ziemskiej nie były równomiernie rozmieszczone w poszczególnych powiatach. Najwięcej majątków o powierzchni

5 W. Mich, *Ideologia polskiego ziemiaństwa*, Lublin 2000, s. 9–10.

6 W. Roszkowski, *Gospodarcza rola większej prywatnej własności ziemskiej w Polsce 1918–1939*, Warszawa 1986, s. 18–35.

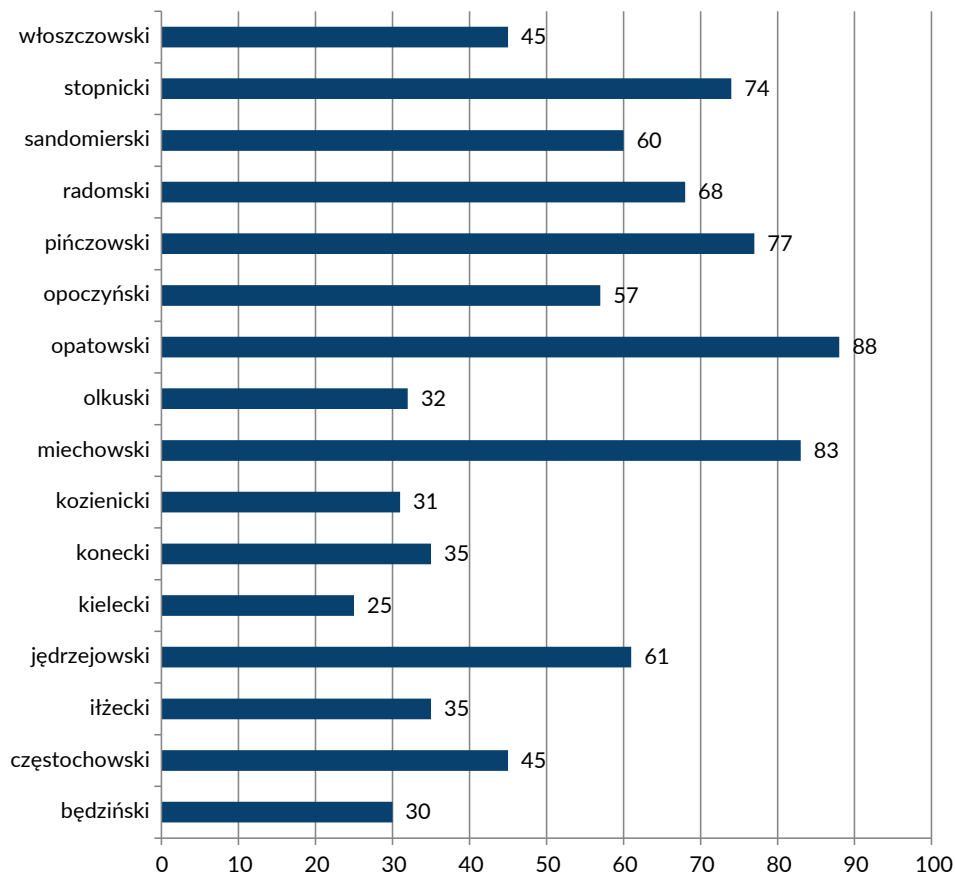
7 L. Hass, *Burżuazja Drugiej Rzeczypospolitej w świetle dwu spisów powszechnych (Próba analizy ilościowej)* [w:] *Dzieje burżuazji w Polsce. Studia i materiały*, t. 1, red. R. Kołodziejczyk, Wrocław–Gdańsk 1974, s. 170.

8 J. Żarnowski, *Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Warszawa 1973, s. 280.

9 Listę zamykali robotnicy rolni, chałupnicy i służba domowa, R. Buławski, *Warstwy społeczne*, „Kwartalnik Statystyczny” 1932, z. 3, s. 201 [za:] W. Roszkowski, *Gospodarcza rola wielkiej...*, Warszawa 1986, s. 346.

powyżej 50 ha znajdowało się na terenie powiatów leżących na południu województwa – opatowskiego (88), miechowskiego (83), pińczowskiego (77) oraz stopnickiego (73). Najmniej majątków znajdowało się na terenie położonego w centrum województwa powiatu kieleckiego (25), a także położonych w części wschodniej powiatów kozienickiego (31), iłżeckiego (35) oraz na południowo-zachodnim krańcu – będzińskiego (30) i olkuskiego (32). Ich liczbę w poszczególnych powiatach ukazano na wykresie 1.

Wykres 1. Rozmieszczenie majątków ziemskich w poszczególnych powiatach województwa kieleckiego w 1921 r.

Źródło: M.B. Markowski, *Obywatele ziemscy w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, Kielce 1993, s. 52

Majątki bardzo różniły się wielkością. Najwięcej było takich, których powierzchnia wynosiła między 100 a 300 hektarów, a najmniej takich o powierzchni powyżej 1000 hektarów. Największe majątki ziemskie w województwie kieleckim na początku omawianego okresu historycznego należały do spadkobierców Juliusza hr. Tarnowskiego (Końskie, Dyszów, powiat konecki; 27 210 ha); Aleksandra margr. Wielopolskiego (Chroberz, powiat pińczowski; 15 000 ha); Augusta hr. Potockiego (Moskorzew, Małuszyn, Praszka,

powiat włoszczowski, radomszczański, wieluński; 12 860 ha); Karola hr. Raczyńskiego (Złoty Potok, Krasiczyn, powiat częstochowski, krasnostawski; 12 620 ha); Krzysztofa hr. Radziwiłła (Sichów, Tursko Wielkie, Przyłubie, powiat stopnicki, sandomierski, pułtuski; 11 690 ha); Róży z hr. Potockich ks. Radziwiłłowa (Łubnice, Karsy, Pacanów, Rytwiany, powiat stopnicki, sandomierski; 11 310 ha)¹⁰. Zróżnicowanie wielkości majątków ukazano w tabeli 1.

Tabela 1. Struktura majątków ziemskich w województwie kieleckim w latach 1921–1939

Wielkość majątku w hektarach	1921		1938		1939	
	liczba majątków	obszar	liczba majątków	obszar	liczba majątków	obszar
50–100	129	9 235	158	11 280	108	8 364
100–300	351	65 938	378	69 695	347	63 548
300–500	135	51 510	117	43 557	116	43 896
500–1000	134	92 051	84	59 340	86	62 973
Ponad 1000	97	275 103	48	98 411	54	128 129
Ogółem	846	493 841	785	282 283	711	306 910

Źródło: M.B. Markowski, *Obywatele ziemscy w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, Kielce 1993, s. 54

Rękopisy Kazimierza Jakubowskiego

Jak wynika z przytoczonych danych, na terenie powiatu koneckiego znajdowało się 35 majątków ziemskich. Dwa z nich należały do Kazimierza Jakubowskiego, który urodził się 20 stycznia 1891 r. jako syn Bolesława i Kazimierzy z Paszkiewiczów. Był inżynierem rolnikiem i ostatnim właścicielem majątków ziemskich Wyszyńska-Fałkowska (gmina Ruda Małeniecka) i Dziecin-Wyszyńska (gmina Góry Mokre) w powiecie koneckim w województwie kieleckim. K. Jakubowski brał udział w walkach o niepodległość Polski w latach 1918–1920 jako żołnierz I Pułku Ułanów Krechowieckich, był aktywnym członkiem Związku Ziemian. Z żoną Wandą z Drozdowskich (1893–1974) mieli czworo dzieci: Leszka Józefa, Józefa, Zofię i Antoniego Józefa. K. Jakubowski zmarł 2 kwietnia 1980 r. i został pochowany na warszawskich Powązkach¹¹.

¹⁰ W. Roszkowski, *Lista największych właścicieli ziemskich w Polsce w 1922 roku*, „Przegląd Historyczny” 1983, t. XXIV, z. 2, s. 281–300.

¹¹ Ze wstępu Józefa Jakubowskiego [w:] K. Jakubowski, *Dominium Wyszyńska-Fałkowska. Kopiał majątkowy i prywatny*, red. J. Gapys, Oświęcim 2015.

W okresie międzywojennym ogólny obszar jego dóbr stale się kurczył. W 1923 r. i 1925 r. wynosił 2077 mórg (1163 ha), w tym obszar Wyszyny Fałkowskiej obejmował 1448 mórg (811 ha), a Dziecin-Wyszyny 629 mórg (352 ha). W 1935 r. łączna powierzchnia tych majątków wynosiła już tylko 866 ha: w tym Wyszyzna Fałkowska 514 ha i Dziecin-Wyszyna 352 ha. Według spisów z 1923 i 1925 r. w strukturze dóbr dominowały lasy, a użytki rolne stanowiły stosunkowo niewielki odsetek. W 1923 r. w Wyszyźnie użytki rolne (184 ha) sięgały jedynie 22,7 proc. ogólnego obszaru, zaś lasy (572 ha) – 70,5 proc. i wody – 2,5 proc. (16 ha). W folwarku Dziecin-Wyszyna brak było zupełnie gruntów rolnych, większość stanowiły wody (201 ha), lasy (148 ha) i nieużytki (3 ha)¹².

Fotografia 1. Józef Jakubowski z pamiątkami po swoim ojcu i majątku Wyszyzna Fałkowska

Źródło: zbiory własne

Syn ostatniego właściciela dóbr – Józef Jakubowski – przechowywał rękopisy po swoim ojcu w poszewce na poduszkę i od dłuższego czasu zastanawiał się, w jaki sposób

12. *Dobra ziemskie w województwie kieleckim według spisów z roku 1923 i 1925*, red. E. Majcher-Ociesa, M.B. Markowski, Kielce 2014, s. 17.

przekazać wiedzę o swoim ojcu i jego pracy następnym pokoleniom. Taka sposobność nadarzyła się, gdy do pana Józefa dotarł pasjonat historii regionalnej – Konrad Mucha, który szukał wiadomości i dokumentów dotyczących swojego rodzinnego Fałkowa, położonego w bezpośrednim sąsiedztwie majątku rodziny Jakubowskich. Podczas jednego ze spotkań J. Jakubowski udostępnił K. Musze dwie opasłe księgi. Większa z nich ma tytuł: *Kopiał majątkowy i prywatny maj. Wyszyna Fałkowska*; na okładce drugiej widnieje: *Kopiaty pism i dokumentów dot. maj. Wyszyna Fałkowska*. Księgi zostały opatrzone pieczęciami o treści: *Kazimierz Jakubowski; DOMINIUM Wyszyna Fałkowska, poczta telegr. i telef. RUDA MALENIECKA, st. kol. Końskie*. Na początku 2015 r. księgi te dotarły do dra hab. Jerzego Gapysa, prof. UJK, a także dra Marcina Łuczkowskiego. Po przeprowadzonej analizie okazało się, że udostępnione księgi zawierają fascynujący materiał do badania historii ziemiaństwa. *Kopiaty* liczą w sumie 1346 stron, z czego *Kopiał A* – 1149, a *Kopiał B* – 197. Razem dwa tomy zawierają 1303 dokumenty. Część *A* rozpoczyna się pismem z 24 kwietnia 1927 r., kończy zaś z datą 26 sierpnia 1939 r., z kolei data otwierająca tom *B* to 25 listopada 1927 r., a kończąca – 31 sierpnia 1939 r.

Kopiaty zawierają wtórniki – kopie pism wychodzących z majątku do różnorodnych adresatów: urzędów, banków, firm, przedsiębiorstw, organizacji społecznych i gospodarczych oraz osób prywatnych. Tematyka pism jest zróżnicowana, od zeznań i zestawień podatkowych, podań i odwołań od decyzji przez zamówienia środków produkcji (nawozów, maszyn, narzędzi rolniczych), produktów konsumpcyjnych, rachunki po prywatną korespondencję.

Opracowanie i publikacja wybranych fragmentów rękopisów

Efektom współpracy logistyczno-naukowej i badań nad rękopisami była publikacja, która ukazała się pod koniec listopada 2015 r. nakładem oświęcimskiego wydawnictwa Napoleon V: K. Jakubowski, *Dominium Wyszyna Fałkowska. Kopiał majątkowy i prywatny*, wybór i opracowanie Jerzy Gapys we współpracy z Marcinem Łuczkowskim.

Wybrane do publikacji dokumenty zostały poprzedzone wstępami J. Gapysa i J. Jakubowskiego oraz opatrzone blisko 300 przypisami. Recenzentem tego wydawnictwa był nestor badań nad polskim ziemiaństwem – prof. Mieczysław B. Markowski. W recenzji pisał między innymi:

Historycy zajmujący się przeszłością gospodarczą kraju lub badaniami społecznymi narzekają na brak źródeł wytworzonych bezpośrednio przez twórców owych przemian. Do nielicznych należą wspomnienia działaczy gospodarczych i społecznych, a do zupełnych rzadkości zaliczyć można oryginały prowadzonego dziennika z wykonywanych czynności.

Fotografia 2. Dokumentacja dotycząca majątków ziemskich K. Jakubowskiego i publikacja opracowana na ich podstawie

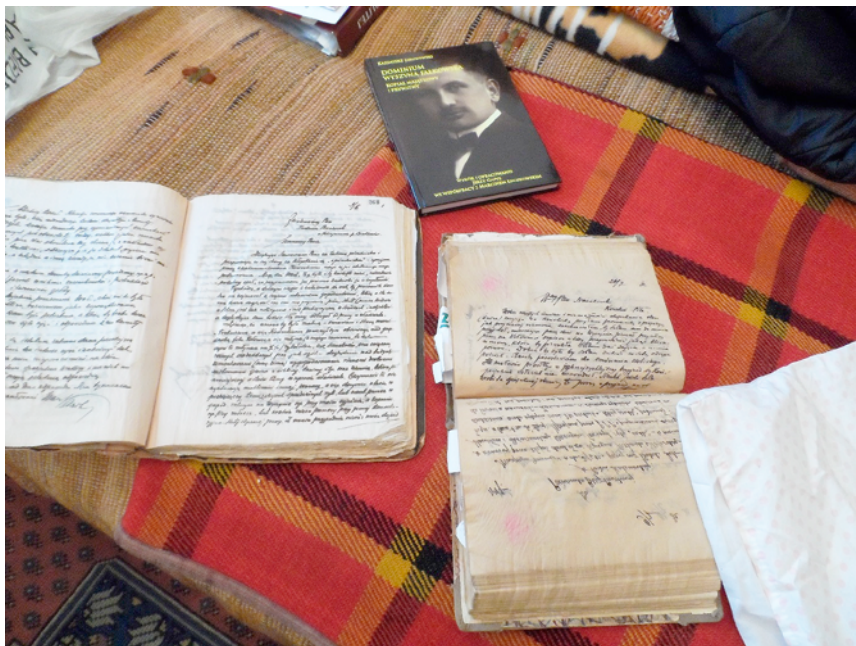
Źródło: zbiory własne

Recenzent zwrócił również uwagę na ogólną sytuację ziemiaństwa w dobie kryzysu gospodarczego:

Najwięcej dokumentów dotyczy lat wielkiego kryzysu gospodarczego, kiedy rolnictwo, a zwłaszcza wielkoobszarowe, borykać musiało się ze zwalczaniem mechanizmów towarzyszących gwałtownemu spadkowi cen artykułów rolniczych, przy jednoczesnym wzroście cen wytwórczości przemysłowej, narastającemu zadłużeniu bankowemu i u osób prywatnych oraz wobec instytucji państwowych z tytułu niepłaconych podatków. Tej skrajnie niekorzystnej sytuacji koniunkturalnej towarzyszyły klęski żywiołowe. Te oraz inne czynniki osobiste powodowały ubożenie ziemiaństwa, jego nadmierne zadłużenie przekładające się na narastającą liczbę licytacji całości lub części dóbr. Obronną ręką z tej trudnej sytuacji, jak wynika to chociażby z przygotowanego do publikacji „kopiału”, wychodziły majątki o różnicowanej strukturze prowadzonej działalności, zwłaszcza uprzemysłowione lub oparte o zasoby leśne¹³.

13 M.B. Markowski [w:] K. Jakubowski, *op.cit.*

Fotografia 3. *Kopiaty K. Jakubowskiego i fragment poszewki na poduszkę, w której były przechowywane*

Źródło: zbiory własne

Wybrane aspekty funkcjonowania majątku ziemskiego w świetle rękopisów Kazimierza Jakubowskiego

We wspomnianym wydawnictwie został zaprezentowany wybór dokumentów dotyczących różnych aspektów funkcjonowania majątku ziemskiego w dwudziestoleciu międzywojennym. Dokumenty zestawiono chronologicznie. Taki układ ukazuje nie tylko położenie finansowe majątku na przestrzeni 12 lat (zeznania i zestawienia podatkowe, podania i wnioski, korespondencja z bankami i organizacjami społecznymi itp.), lecz także strukturę dochodów i wydatków, kontakty handlowe z bliższym i dalszym otoczeniem gospodarczym oraz finansowy aspekt działalności społecznej dworu. Dzięki lekturze dokumentów zawartych w wyborze można poznać realia panujące we dworze w latach 30. XX w., warto też zwrócić uwagę na pewne utarte schematy funkcjonujące w majątku. Najbardziej uderzająca jest żmudna codzienność właściciela zmagającego się z trudnościami finansowymi. Jest ona naznaczona działaniami mającymi na celu uratowanie majątku (źródła utrzymania i miejsca pracy dla robotników) – niemal każdego dnia można odnotować kierowanie podań i wniosków do urzędów i banków o umorzenie podatków,

odroczenie płatności weksli, o pośrednictwo w konwersji długów, doniesienia na policję w sprawach kradzieży czy też o uregulowanie przez firmy płatności za wystawione przez majątek rachunki. Spora część dokumentów dotyczyła zagadnień związanych z ubezpieczeniami społecznymi i zatrudnianiem pracowników majątku.

W rękopisach K. Jakubowskiego najwięcej znajduje się odniesień do problemów z ubezpieczeniem z tytułu wypadków i wymiarem składek na to ubezpieczenie od zatrudnianych pracowników. W piśmie z 25 kwietnia 1928 r. skierowanym do Starostwa Powiatowego w Końskich K. Jakubowski odwoływał się od nałożonej grzywny w wysokości 10 zł za „niezłożenie obliczeń opłat ubezpieczenia od wypadków”. Właściciel majątku powoływał się na umowę zawartą między Zakładem Ubezpieczeń od Wypadków a Opoczyńsko-Koneckim Oddziałem Związku Ziemian. Dokument ten miał zawierać zapisy o ryczałtowych kwotach składek za ubezpieczanych pracowników oraz o zwolnieniu od przedkładania sprawozdań. K. Jakubowski zapewniał, że kierował się tym zapisem umowy i niezłożenie sprawozdania nie wynikało z jego złej woli¹⁴. W piśmie z 25 maja 1932 r. skierowanym do prezesa Opoczyńsko-Koneckiego Oddziału Związku Ziemian Szczęsnego Libiszowskiego zwraca się z kolei z prośbą o poparcie i pośrednictwo w sporze z Zakładem Ubezpieczeń od Wypadków. Na wstępie K. Jakubowski zaznacza, że:

z zakładem tym, uprzedzam z góry, iż trudna jest walka i może beznadziejna, lecz fakty w moim pojęciu są tak jaskrawe, że sąd miałby tu chyba swoje za mną zdanie.

Spór dotyczył wysokości naliczonych przez Zakład składek od pracowników za 1928 r. oraz egzekucji komorniczej zaległości. K. Jakubowski nie zgadzał się z zakwalifikowaniem jego pracowników do kategorii „wyprowadzanie drzewa z lasu najmowanymi lub obcymi zaprzęgami”. Argumentował, że wywożenie drewna odbywało się jedynie końmi i zaprzęgami należącymi do właściciela gospodarstwa, a nie najmowanymi¹⁵. Prawdopodobnie pośrednictwo prezesa oddziału Związku Ziemian odniosło skutek w tym sporze. Może o tym świadczyć obszerne pismo K. Jakubowskiego z sierpnia 1932 r. skierowane do oddziału Zakładu Ubezpieczeń od Wypadków w Warszawie. Przymuszczało się do zawarcia układu ratalnego, ponieważ ziemianin informował o wysłaniu 50 zł na spłatę zaległości.

Następnie opisywał sytuację swojego majątku ziemskiego w warunkach kryzysu gospodarczego:

Wobec coraz gorszej sytuacji, jakiej podlegają warsztaty rolne i leśne w gospodarczo-gotówkowej sytuacji kraju, ośmielam się mimo wszystko jeszcze raz prosić o łaskawe obniżenie mi wymierzonych opłat, które stanowczo są niedostosowane do dzisiejszych koniunktur rolnych, ani do mojej ogólnej możliwości finansowej. Śmiem stanowczo twierdzić, że owe rujnują mój warsztat pracy, a ruina stworzy bezrobotnych i ubytek. Wynikłe koszty egzekucyjne są dla mnie nowym nad wyraz niesprawiedliwym podatkiem, który wynikł nie ze złej woli, ani opieszałości, lecz z prawdziwie trudnej sytuacji finansowej

¹⁴ *Ibidem*, s. 24.

¹⁵ *Ibidem*, s. 78–79.

warsztatu. Nałożenie, jak w swoim czasie wymieniałem, przez Zakład doliczeń wstecz, do których nie byłem przygotowany, doprowadziło do powstania zaległości, których uiścić od razu nie byłem w stanie¹⁶.

O ciężkiej sytuacji, w jakiej znalazł się majątek ziemski K. Jakubowskiego, świadczy ponadto wiele pism w sprawie zaległości, rozkładania na raty, sprzeciwu wobec nakładanych zobowiązań, egzekucji zobowiązań kierowanych także do innych instytucji niż Zakład Ubezpieczeń od Wypadków. Najwięcej tego typu korespondencji było adresowane przede wszystkim do Urzędu Skarbowego w Końskich, Izby Skarbowej w Kielcach oraz Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych w Kielcach. Wiele pism wysłano do Kasy Chorych w Radomiu, Urzędu Gminy w Rudzie Malenieckiej, Starostwa Powiatowego w Końskich oraz Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach. Wydatki z tytułu składek od pracowników pojawiają się w różnego rodzaju zestawieniach finansowych sporządzanych przez autora *Kopiałów*¹⁷. Niestety w zachowanych kopiach zeznań podatkowych za poszczególne lata, kierowanych do Urzędu Skarbowego w Końskich, rozchody z tego tytułu zostały zliczone łącznie w pozycji „podatki”¹⁸. W pismach właściciela Wyszyzny Fałkowskiej widoczne również były starania mające na celu sprzedaż produktów (drewno, ryby) po jak najkorzystniejszych cenach. K. Jakubowski wykazał się w swoich *Kopiałach* wyjątkową skrupulatnością i systematycznością. Dzięki temu z lektury jego zapisków wyłania się bardzo interesujący i wielowątkowy obraz funkcjonowania majątku i życia codziennego ziemiaństwa przed II wojną światową.

Przekazanie rękopisów do zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach

Po ukazaniu się publikacji *Dominium Wyszyzna Fałkowska...* okazało się, że J. Jakubowski zdecydował się rozstać z pamiątkami po swoim ojcu i przekazać *Kopiały* do właściwej instytucji. W styczniu 2016 r. w wyniku starań autora niniejszego opracowania udało się zainteresować Wiesławę Rutkowską, dyrektor Archiwum Państwowego w Kielcach, i pracowników tej instytucji możliwością pozyskania *Kopiałów* do swoich zasobów. W efekcie 5 lutego 2016 r. pracownicy Archiwum, a także K. Mucha i autor tego tekstu spotkali się z J. Jakubowskim. Podpisano wtedy też odpowiednie dokumenty i przekazano *Kopiały* na ręce pracownic Archiwum Państwowego w Kielcach, była to również okazja do wysłuchania wspomnień J. Jakubowskiego o ojcu, rodzinnym majątku ziemskim i *Kopiałach*¹⁹.

¹⁶ *Ibidem*, s. 85–86.

¹⁷ Dokument nr 8, *ibidem*, s. 23; dokument nr 55, *ibidem*, s. 54–55; dokument nr 59, *ibidem*, s. 58–59.

¹⁸ Dokument nr 69, *ibidem*, s. 66–67; dokument nr 83, *ibidem*, s. 76–77; dokument nr 157, *ibidem*, s. 120–121.

¹⁹ *Sprawozdanie z przekazania rękopisów Kazimierza Jakubowskiego do zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2016, t. V, s. 415–418.

Zakończenie

Ofiarowane Archiwum *Kopiaty* opuściły poszewkę na poduszkę i wróciły na Kielecczynę, a więc do regionu, w którym zaczęły powstawać blisko 90 lat wcześniej. Po opracowaniu i pracach konserwacyjnych rękopisy K. Jakubowskiego zostały udostępnione studentom i badaczom historii w pracowni Archiwum Państwowego w Kielcach.

Można mieć nadzieję, że zapiski K. Jakubowskiego będą źródłem wielu ciekawych i pożytecznych opracowań naukowych. Być może będą to także badania z zakresu początków ubezpieczeń społecznych oraz wyzwań, przed jakimi stawał system ubezpieczeń społecznych w odradzającym się państwie polskim. Niestety od samego początku trudności płatników w terminowym regulowaniu należności były jednym z największych problemów tego systemu. Ówczesnym urzędnikom, płatnikom i ubezpieczonym wiele problemów sprawiała zawilość przepisów oraz możliwość ich różnorodnej interpretacji.

Marcin Łuczkowski
Oddział ZUS w Tomaszowie Mazowieckim
Inspektorat w Opocznie

ŹRÓDŁA

- *70 lat Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, red. O. Rzegotka, Ł. Sroka, Warszawa 2004.
- *Dobra ziemska w województwie kieleckim według spisów z roku 1923 i 1925*, red. E. Majcher-Ociesa, M.B. Markowski, Kielce 2014.
- *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1999.
- Epsztein T., *Wokół definicji ziemiaństwa* [w:] *O polskich elitach raz jeszcze. Studia ofiarowane profesor Janinie Leskiewiczowej z okazji dziewięćdziesiątych urodzin*, red. T. Epsztein, S. Górzyński, A. Karpiński, Warszawa 2007.
- Hass L., *Burżuazja Drugiej Rzeczypospolitej w świetle dwu spisów powszechnych (próba analizy ilościowej)* [w:] *Dzieje burżuazji w Polsce. Studia i materiały*, t. 1, red. R. Kołodziejczyk, Wrocław–Gdańsk 1974.
- Jakubowski K., *Dominium Wyszyna Fałkowska. Kopiał majątkowy i prywatny*, red. J. Gapys, Oświęcim 2015.
- Kwilecki A., *Ziemiaństwo wielkopolskie*, Warszawa 1998.
- Leskiewiczowa J., *Głos w dyskusji* [w:] *Dwór polski w XIX wieku. Zjawisko historyczne i kulturowe*, red. J. Baranowski, Warszawa 1992.
- Markowski M.B., *Obywatele ziemscy w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, Kielce 1993.
- Mich W., *Ideologia polskiego ziemiaństwa*, Lublin 2000.
- Organiściak W., *Prawo ubezpieczeń społecznych II Rzeczypospolitej (szkic dla celów dydaktycznych)*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego” 2010, t. 3.

- Roszkowski W., *Gospodarcza rola większej prywatnej własności ziemskiej w Polsce 1918–1939*, Warszawa 1986.
- Roszkowski W., *Lista największych właścicieli ziemskich w Polsce w 1922 roku*, „Przegląd Historyczny” 1983, t. XXIV, z. 2.
- Rychlikowa I., *Ziemiaństwo polskie 1789–1864. Zróżnicowanie społeczne*, Warszawa 1983.
- *Sprawozdanie z przekazania rękopisów Kazimierza Jakubowskiego do zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno–Historyczne” 2016, t. V.
- Wratny J., *Organizacja ubezpieczeń społecznych [w:] Rozwój ubezpieczeń społecznych w Polsce*, Warszawa 1991.
- *Ziemiaństwo polskie 1795–1945. Zbiór prac o dziejach warstwy i ludzi*, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1985.
- Żarnowski J., *Spółeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Warszawa 1973.